

Marian HARIUC

FAȚEȚELE UNUI „CUTREMUR” ISTORIOGRAFIC LA MIJLOCUL ANILOR '60: EDITAREA MANUSCRISELOR LUI KARL MARX DESPRE ROMÂNII

Destinderea ideologică produsă în primii ani post-staliniști a creat noi direcții și premise discursive în mediul istoriografic românesc. Intențiile regimului de preluare a mesajului național din trecut a expus, inevitabil, instituții academice și specialiști. Declinul stalinismului istoriografic a determinat o anumită libertate, ce a permis istoricilor o abordare mai largă a fenomenelor trecutului, într-o manieră ce viza restaurarea tradiției anihilate cu brutalitate după instalarea comunismului în România. Teme de istorie universală, ocultate în totalitate timp de un deceniu, reintrau în orizonturile de cercetare. În aceeași măsură, proiecte precum *Tratatul de Istoria României* revendicau surse și instrumente interzise în anii de dominație a grupului de istorici supuși lui Mihail Roller.

Prima jumătate a anilor '60 a adus însă la suprafață câteva surse cu puternic impact politic în relațiile româno-sovietice. Era vorba despre manuscrise ce aparțineau lui Karl Marx și care cuprindeau informații menite să pună influența rusă din Țările Române într-o lumină negativă, într-o perioadă ce a fost interpretată ca fiind una de *destrămare a feudalismului și de pătrundere a formelor capitaliste*. Deși „culisele” proiectului de editare a manuscriselor lui Karl Marx sunt relevante sub raport politic, studiul de față urmărește să identifice principalele elemente de conținut care au contribuit la plasarea volumului intitulat *Karl Marx. Însemnări despre Români (manuscrise inedite)* în categoria surselor istorice dominate de controverse. Privind în ansamblu, identitatea atribuită volumului pune discursul istoric oficial în fața unor provocări legate atât de interpretarea evenimentelor, cât și de devoalarea oficială a unor aspecte asupra cărora istoricii români nu se puteau orienta.

În centrul analizei se află istoricul Andrei Oțetea, în calitatea sa de editor și principal coordonator al procesului de colaționare a documentelor descoperite la Institutul Internațional de Istorie Socială din Amsterdam la finalul deceniului anterior. Angajamentul directorului Institutului de Istorie de la București al Academiei R.P.R. a fost dat atât de statutul său profesional, cât și de preocupările istoriografice care se intersectau cu conținutul manuscriselor. Din rațiuni ce țin de

înțelegerea mai clară a textului, am preferat să utilizăm traducerea în limba română pusă la dispoziție de editori¹. Fișele de lectură (manuscrisul B 45) cuprind paginile din intervalul 95 și 520 ale cărții lui Élias Regnault. Editorii consideră că acest interval a prezentat interes pentru Marx, în detrimentul celorlalte părți².

În esență, se cuvine să menționăm că *Însemnările* reprezintă un manifest politic inițiat de conducerea comunistă a României democrat-populare³. Conținutul ține de trecutul istoric al românilor și, ceea ce este și mai relevant în contextul epocii, constituie produsul lecturilor lui Karl Marx. Se impun însă câteva lămuriri referitoare la dimensiunea influențării discursului istoriografic oficial, întrucât procesul de editare a manuscriselor s-a desfășurat concomitent cu o destindere tot mai largă în mediul istoriografic românesc. În prima jumătate a celui de-al șaptelea deceniu, specialiști tot mai numeroși primesc cu entuziasm oportunitatea de a-și desfășura cercetările în afara țării, în timp ce, pe plan intern, vechii colaboratori ai lui Mihail Roller își pierd din autoritate. În același timp, intelectuali cu prestigiu, formați de școala interbelică, devin protagoniști ai tendințelor de recuperare a tradiției istoriografice.

Proiectul de realizare a *Tratatului de Istoria României* a fost influențat, inevitabil, de noul curs al regimului comunist. Elaborarea celui de-al III-lea volum, ce acoperea intervalul delimitat de actul unificator realizat de Mihai Viteazul și evenimentele revoluționare din 1848, a fost supusă noilor adaptări discursive și norme ideologice. În calitate de responsabil principal, Andrei Oțetea a fost angrenat în coordonarea celui mai amplu proiect istoriografic comunist, în același timp cu editarea manuscriselor secrete ce erau integrate în aceeași epocă.

Obiectivul central constă în identificarea elementelor din conținutul manuscriselor care au determinat diminuarea influenței ruse din Moldova și Țara Românească în discursul istoric oficial. De altfel, sub aspect istoriografic, considerăm că această transformare constituie principala consecință a *Însemnărilor* lui Marx despre români. În acest sens, ne-am rezumat demersul îndeosebi la cercetările desfășurate de istoricul Andrei Oțetea. În acest caz, cel de-al treilea volum al

¹ Într-unul din rapoarte, Andrei Oțetea face o descriere a manuscriselor: „textele lui Marx, scrise foarte mărunț și îndesat, prezintă enorme dificultăți de descifrare. Aproape fiecare frază conține cuvinte care nu se pot desluși decât în multiple conjuncturi, cu atât mai anevoioase, cu cât însemnările lui Marx sunt scrise concomitent, adesea aceeași frază, în germană, engleză și franceză. Marx începe o frază în engleză o continuă în franceză și o termină în germană. Un bun editor al lui Marx trebuie să cunoască perfect cele trei limbi. Noi, neîntrunind aceste condiții pentru engleză, sau invers, ne-am servit de dicționare, urmărind toate sinonimele unui cuvânt, pentru a descoperi aceea care corespundea mai exact scrisorii și sensului frazei lui Marx”. Biblioteca Județeană Astra Sibiu (în continuare, BJAS), Colecția specială „Andrei Oțetea”. Document intitulat *Misiune în Olanda și Italia*.

² *Karl Marx-Însemnări despre români (manuscrite inedite)*, publicate de acad. prof. A. Oțetea și prof. S. Schwann, Editura Republicii Populare Române, București, 1964, p. 4-5.

³ *Aspects des relations russo-roumaines: rétrospectives et orientations, études des Georges Cioranescu, Grigore Filiti, Radu Floresco, Dionisie Ghermani, Alexandru Gordjiu, Mihaï Korne, Nicoară Neculce*, Diffusion Minard, Paris, 1967, p. 220.

Tratatului de *Istoria României* deține o importanță aparte, fiind receptat drept cea mai amplă lucrare ce se sincroniza cu cea mai mare parte a informațiilor din manuscrise.

De la început, credem că este necesar să ținem cont de câteva aspecte esențiale menite să reliefeze impactul demersului românesc. Ceea ce a generat tensiune era faptul că apariția unui studiu de istorie care să se bazeze pe surse similare precum manuscrisele descoperite în Olanda era de neconceput la acea vreme. De altfel, așa cum precizează și Oțetea în prefața volumului, un asemenea proiect nu mai existase anterior. Pentru prima dată, manuscrise inedite ale lui Karl Marx erau publicate în țară⁴. Și, ceea ce era și mai important, inițiativa era independentă de supravegherea ideologică a sovieticilor. Din aceste rațiuni, considerăm că istoricul Andrei Oțetea a devenit unul dintre protagoniști, nu pe fondul implicării directe în editarea documentelor, ci mai ales prin asumarea responsabilității de realizare a introducerii volumului.

Impactul politic al evenimentelor produse în jurul apariției *Însemnărilor* lui Marx a atras interesul istoriografiei recente, în detrimentul unor eventuale analize aprofundate asupra aspectelor din trecutul românilor existente în manuscrise⁵. Rațiunile pot fi justificate de originalitatea sursei, o mare parte a ideilor aparținându-i istoricului francez Élias Regnault. Ca atare, ne axăm pe studiul realizat de Octavian Silvestru, întrucât se intersectează cel mai evident cu problematica generată de apariția acestora. Acesta se referă la o serie de evenimente considerate de interes pentru Karl Marx, extrase din lucrarea lui Élias Regnault, cu titlul *Histoire politique et sociale des Principautés Danubiennes*, apărută în 1855. De asemenea, se pune accent pe sursele acestei lucrări care a atras imediat atenția elitei românești din epocă. Despre Regnault, susține că evenimentele din 1848 produse în Principatele Române și textele revoluționarilor români l-au impulsivat în proiectul de elaborare a cărții. În privința manuscriselor, merge pe ideea că acestea nu reprezintă note de lectură, ci chiar paragrafe întregi luate din Regnault. Marx dovedește un interes deosebit pentru scrierile intelectualului francez, care își exprimă părerile negative cu privire la Regulamentele Organice, în timp ce Marx este mult mai incisiv, susținând că rușii au anihilat orice formă de autonomie a Principatelor Moldova și Țara Românească.

⁴ Karl Marx-*Însemnări despre români (manuscrise inedite)*..., p. 6.

⁵ Amintim câteva cercetări notabile: Wim P. van Meurs, *The Bessarabian Question in Communist Historiography: Nationalist and Communist Politics and History-Writing*, East European Monographs, Columbia University Press, New York, 1994, p. 235–242; Dan Constantin Măță, *Însemnările lui Karl Marx despre români și semnificația lor în contextul politic al anilor '60*, în „Analele Științifice ale Universității «Al. I. Cuza» din Iași”, *Istorie*, tom L, 2004, p. 253–265; Octavian Silvestru, *From Romantic Nationalism to National Communism. Marx, Anti-Russianism and the Romanian Cause in 1855 and 1964*, în „Anuarul Institutului de Cercetări Socio-Umane « Gheorghe Șincai » al Academiei Române”, XII/2009, p. 179–194; Bogdan Cristian Iacob, *Stalinism, Historians, and the Nation: History – Production under Communism in Romania (1955–1966)*, A Dissertation in History, Budapest, 2011, p. 244–257; Felician Velimirovici, *Istorie și istorici în România comunistă (1948–1989)*, Editura Mega, Cluj-Napoca, 2015.

De aici, Silvestru îl prezintă însă pe Regault ca rusofob⁶. În schimb, susține că atunci când Marx rezumă fragmente din textul lui Regnault, își construiește argumentele pe baza propriei teorii.

În numeroase rânduri accentul este pus pe primatul „revoluționar” al poporului român, aflat în contradicție cu pretențiile Marilor Puteri, aluzia sugerând stadiul în care se aflau relațiile politice dintre statul român și conducerea sovietică la mijlocul anilor '60. Manuscrisele rezumă prezența Rusiei în spațiul românesc ca factor dăunător mișcărilor de emancipare națională, întrucât intențiile de extindere a autorității țariste au influențat în mod inevitabil situația social-politică din cele două Principate. Însă punctul culminant al *Însemnărilor*, care de altfel a declanșat tensiunile româno-sovietice, l-a reprezentat descrierea contextului în care Moldova a fost ruptă în două teritorii, Basarabia intrând sub ocupația rusă în anul 1812⁷.

Editarea manuscriselor lui Marx: un proiect dependent de contextul politic

Planul conducerii politice a Republicii Populare Române de publicare a unor manuscrise aparținând lui Karl Marx necesită o reflecție critică mai largă, în care Direcția Propagandă a C.C. al P.M.R. a colaborat cu Academia R.P.R. și Institutul de Istorie a Partidului, în vederea publicării unor volume care îi aduceau pe „părinții socialismului” în „dialog” cu națiunea română. Așa cum subliniază și Bogdan Cristian Iacob, publicarea manuscriselor a consolidat procesul de individualizare a discursului conducerii românești. Planul nu s-a dovedit a fi unul singular, întrucât toate aceste structuri au fost angrenate în proiecte de aducere la lumină a unor surse convergente care să completeze discursul politic. În mod evident, apariția manuscriselor în ediție românească nu a însemnat doar o formă de reacție față de sovietici. Angrenarea frontului istoriografic a presupus și orientarea către viziunea cultivată de maghiari, cu precădere în anii ulteriori revoluției de la Budapesta⁸.

În 1965, revista *Wissenschaftlicher Dienst Sudosteuropa* din Republica Federală Germană a publicat un material referitor la proiectul românesc de editare a unor manuscrise secrete ce îi aparținuseră lui Karl Marx. Andrei Oțetea a păstrat în documentele personale o traducere în limba română a textului intitulat *Găsirea unui manuscris senzațional. Marx și românii*, din care reieșea reacția de stupeoare față de curajul editării *Însemnărilor*. Tirajul fusese de 20.500 exemplare și se epuizase la scurtă vreme de la apariție. De asemenea, erau invocate eforturile considerabile depuse de editorii Andrei Oțetea și Gheorghe Zane pentru ca volumul ce cuprindea documente inedite să se încadreze în limite științifice. Cu toate că o bună parte din

⁶ Octavian Silvestru, *From Romantic Nationalism...*, p. 190.

⁷ *Ibidem*, p. 180.

⁸ Bogdan Cristian Iacob, *Stalinism, Historians...*, p. 248-249.

conținut era dedicată raporturilor politice româno-ruse din prima jumătate a veacului al XIX-lea, conținutul volumului era receptat ca o formă de exprimare a independenței în plan ideologic și, mai ales, ca o încercare de redeschidere a pretențiilor românești asupra Basarabiei, prin intermediul vocii lui Marx⁹.

Inevitabil, textul introductiv al ediției românești a constituit un punct de interes în analiza publicației occidentale. Unele pasaje subliniau clar solidaritatea româno-poloneză, de la descoperirea și prelucrarea manuscriselor, până la „comunitatea de destin” în raport cu vecinul de la răsărit. Se insista pe „cutremurele” din istoriografia românească post 1945, generate de atitudinea lui Marx față de spațiul românesc. Pe alocuri, se observă o tendință de a preconiza modificări majore în discursul istoric oficial. Intrarea Basarabiei în componența Imperiului Rus în 1812, limba moldovenească, poporul moldovenesc, sau prezența rusă în Principatele române sunt doar câteva dintre aspectele divergente ce puteau fi regăsite în manuscrise¹⁰.

Notorietatea lui Andrei Oțetea era confirmată și de apariția celui de-al III-lea volum al Tratatului de *Istoria României*. În materialul din revista vest-germană se fac succinte comparații între interpretări, tocmai pentru a fi scoasă în evidență maniera de abordare a problemei Basarabiei din conținutul manuscriselor. Astfel, se susținea că prestigiosul istoric român formulase introducerea într-o formă din care să reiasă faptul că Marx era unul din suporterii formării statului unitar românesc. În mod automat, era vorba despre pretenția României asupra Basarabiei. În orice caz, întregul proiect de editare a manuscriselor și de explicare a valorii acestora în alimentarea disensiunilor româno-sovietice a fost dominat de o atenție pentru „caracterul ideologic și științific”. Ca atare, vest-germanii remarcau „grija” lui Oțetea de a menționa că așa-zisa simpatie a lui Marx pentru poporul român nu a implicat totodată și o eventuală intenție de a rezona cu pretențiile teritoriale asupra Basarabiei¹¹.

Publicarea manuscriselor a venit ca o reacție internă la discursul sovietic din anii care au urmat celui de-al XXII-lea Congres al P.C.U.S. din 1961, referitor la existența unor tensiuni generate de pretenții teritoriale între statele socialiste. Liderul Gheorghe Gheorghiu-Dej a accelerat măsuri mai degrabă defensive, pe fondul redeschiderii chestiunii Transilvaniei, fapt sesizat și de întârzierea publicării manuscriselor. În debutul anului 1964, volumul constituia o formă de reacție imediată la eventuale presiuni venite dinspre Budapesta și încurajate de sovietici. În schimb, însemnările lui Marx au creionat, în noiembrie 1964, fațeta ofensivă prin care erau clamate drepturile românilor asupra Basarabiei. Utilizarea surselor descoperite de istoricul polonez Stanislaw Schwann s-a dovedit a fi dependentă de

⁹ BJAS, Colecția specială „Andrei Oțetea”. Articol tradus din publicația *Wissenschaftlicher Dienst Sudosteuropa*.

¹⁰ *Ibidem*.

¹¹ *Aspects des relations russo-roumaines...*, p. 223.

pozițiile sovietice față de atitudinile disidente al românilor¹². Dintr-o perspectivă similară, istoricul Dennis Deletant insistă mai ales pe dimensiunea internă a impactului provocat de publicarea volumului. Existența unui „teren fertil de sentimente antirusești” nu ar fi putut decât să încurajeze popularitatea regimului condus de Gheorghiu-Dej. Poziția controversată asupra chestiunii basarabene după momentul 1812 a consemnat elementul providențial în formularea unui discurs cu substract profund politic în prefața lucrării¹³.

Demersul reprezenta astfel un prim pas din proiectul de „modificare a tendinței de a scrie istoria în spirit prorus”¹⁴. Doza de neprevăzut pe care a implicat-o procesul de editare a manuscriselor venea pe fondul lipsei unei tradiții marxiste în mediile intelectuale românești. După instaurarea comunismului, canoanele ideologice oficiale erau o creație a „laboratoarelor” de propagandă ale Kremlinului¹⁵. În introducerea volumului al III-lea din *Tratatul de Istoria României* nu a fost omisă mențiunea referitoare la noile perspective rezultate în urma „indicațiilor valoroase ale lui Marx, recent descoperite, referitoare la istoria României”, în analiza mișcării lui Tudor Vladimirescu¹⁶.

Deși conținutul *Tratatului* nu a fost profund influențat de datele pe care manuscrisele le aduseseră la lumină, menționarea făcută în introducerea volumului al cărui responsabil principal fusese Oțetea trădează intențiile integrării *Însemnărilor* în rândul documentelor cu relevanță istoriografică referitoare la trecutul românilor. Litigiile teritoriale rămăneau în continuare dominate de discreție. Pacea de la București încheiată în 1812 este descrisă într-o manieră neclară, termenului de Basarabia fiindu-i preferat „teritoriul dintre Nistru și Prut”¹⁷. În privința „interesului” manifestat de Marx, este amintit faptul că acesta a cunoscut detaliile tratatului de pace de la Kuciuk-Kainargi și hațișeriful de privilegii din 1774 prin intermediul scrierilor lui Élias Regnault¹⁸. Spiritul nou, detașat în măsură însemnată de servituțile ideologice anterioare, a asigurat acestui volum, conform lui Șerban Papacostea, un considerabil grad de independență față de cenzură, una

¹² Poziții similare sunt de găsit în următoarele studii : Georges Haupt, *La genèse du conflit soviéto-roumain*, în „Revue française de science politique”, 18e année, no. 4, 1968, p. 669–684; Irina Gridan, *Bucarest-Moscou : le ferment nationaliste des dissensions bilatérales (1964)*, în „Relations internationales”, 4/2011 (no. 148), p. 95–111. *Eadem*, *Du communisme national au national-communisme. Réactions à la soviétisation dans la Roumanie des années 1960*, în „Vingtième Siècle. Revue d’histoire”, 1/2011 (no. 109), p. 113–127.

¹³ Dennis Deletant, *Ceaușescu și Securitatea. Constrângere și disidență în România anilor 1965-1989*, Editura Humanitas, București, 1998, p. 157–158.

¹⁴ BJAS, Colecția specială „Andrei Oțetea”. Articol tradus din publicația *Wissenschaftlicher Dienst Sudosteuropa*.

¹⁵ Michael Shafir, *Political Stagnation and Marxist Critique: 1968 and beyond in Comparative East European Perspective*, „British Journal of Political Science”, Vol. 14, No. 4 (Oct., 1984), p. 435–459.

¹⁶ *Istoria României*, volumul III, Editura Academiei Republicii Populare Române, București, 1964, p. XIII.

¹⁷ *Ibidem*, p. 611.

¹⁸ *Ibidem*, p. 613.

atotputernică până atunci¹⁹. În plus, spre deosebire de volumul al II-lea, acesta a beneficiat de un interval de timp necesar modificărilor după „Declarația de independență” a liderilor comuniști români din aprilie 1964²⁰.

Tot în documentele lui Oțetea găsim afirmații interesante care, prin formularea lor indică interesul pentru „exploatarea” scrierilor lui Marx în direcția atitudinilor politice cu tentă națională. Dacă sovieticii afirmă că acele scrieri descoperite în Olanda nu reprezentau decât niște idei preluate de la alți autori „burghezi”, românii mizau pur și simplu pe interesul lui Marx față de cauza românească. În realitate, misiunea lui Oțetea a fost să demonstreze că Marx rezona cu scrierile lui Regnault și interpreta evenimentele prin filtrul materialismului istoric. Atâta vreme cât Marx își notase aspecte legate de situația românilor din Transilvania și condamna politica de maghiarizare de la Budapesta, precum și lipsa drepturilor românilor, nu mai era loc de interpretare. Din aceste rațiuni, Oțetea a fost foarte atent cu maniera în care informațiile au fost preluate din Regnault, întrucât acesta indica zonele de interes cu privire la situația din Principatele Române și din Transilvania²¹. Deși volumul nu cunoscuse o față publică, proiectul de editare a fost utilizat în dezbaterile istoriografice aprinse de la mijlocul deceniului al șaptelea privind problema destrămării austro-ungare. Grupul dirijat de Miron Constantinescu, care a primit sarcina de analiză a „problemei naționale” din imperiu, a utilizat ca sursă macheta din 1961, care avusese doar un circuit intern²².

Conținutul unor manuscrise anti-ruse: între discreție și tăcere

Prioritatea politică a volumului cu manuscrisele lui Karl Marx a fost o dovadă că această sursă nu putea fi proiectată pentru a reforma discursul istoric oficial. *Însemnările* dețineau o componentă cu totul distinctă referitoare la influența exercitată de puterea țaristă în Țările Române. Rolul pozitiv dus până la exacerbare pe parcursul anilor '50 cunoștea o replică total contrară, ceea ce a determinat premisele minimalizării influenței ruse în studiile de istorie publicate pe plan intern la mijlocul deceniului următor.

Pentru a fi justificat un demers de o asemenea încărcătură ideologică, în introducere se susține că Marx a realizat o „interpretare științifică” a cărții lui

¹⁹ Șerban Papacostea, *Andrei Oțetea, Director al Institutului de Istorie „Nicolae Iorga”*, în „Revista istorică”, tom V, nr. 7–8, iulie-august 1994, p. 635.

²⁰ Florin Constantiniu, *De la Răutu și Roller la Mușat și Ardeleanu*, Editura Enciclopedică, București, 2007, p. 273.

²¹ BIAS, Colecția specială „Andrei Oțetea”.

²² *Destrămarea monarhiei austro-ungare 1900–1918. Comunicări prezentate la Conferința istoricilor din 4–9 mai 1964 de la Budapesta*, sub redacția Acad. C. Daicoviciu și Prof. M. Constantinescu, Editura Academiei Republicii Populare Române, București, 1964, p. 100.

Regnault. Concepția materialismului istoric nu putea lipsi din justificările editorilor. În fond, era necesară o explicație cât mai clară a rațiunilor care l-au determinat pe istoricul francez să scrie o carte despre evenimentele contemporane, dar și a surselor avute la dispoziție, îndeosebi cele provenite de la intelectuali și oameni politici români ca Ion Heliade Rădulescu, Nicolae Bălcescu, Ion Ghica sau Alexandru Papiu-Ilarian. Aspectul nu este însă unul lipsit de sens. Faptul că Oțetea considera cartea lui Regnault drept „o prelucrare a unor scrieri românești” nu era decât o recunoaștere a pozițiilor elitei românești din epocă față de dimensiunile implicării ruse în treburile interne ale Principatelor Române. Până și sursele neromânești utilizate de istoricul francez reprezentau rezultatele lecturilor românești, sau chiar al interacțiunii directe cu realitățile social-politice din Principate²³.

Pe fundalul răcirii raporturilor româno-sovietice, manuscrisele primesc o simbolistică a „descoperirii”, ce le fac să mascheze intenții de instrumentalizare politică a pozițiilor lui Marx îndreptate împotriva Imperiului Rus. În introducerea volumului, editorii au trecut în umbră descrieri tranșante. În schimb, se fac trimiteri la chestiunea Basarabiei. Afirmății care să indice viziunea deformată a lui Marx, fie ea preluată din lectura lui Regnault, erau imposibil de acceptat. Însă diferențele de abordare se dovedeau a fi majore. Ca atare, Marx nu ar fi fost interesat de interpretările de pe poziții „burgheze liberale”, ci a utilizat informații culese și publicate de Regnault pentru a le interpreta din unghiul materialismului istoric. Mai mult, în textul introductiv se susține că discursul anti-rus al lui Regnault își avea originile în intențiile franceze de a bloca expansiunea rusă în Orientul Apropiat. În schimb, pe Marx l-a preocupat în mod deosebit expansiunea și acțiunile de „cotropire” țariste. Mai mult „drepturile Principatelor în raporturile lor cu Turcia și cu Rusia țaristă” s-au aflat printre aspectele centrale²⁴.

Materialismul istoric invocat de editori nu își găsește un înțeles fundamental în conținut. Mai degrabă, *Însemnările* au legătură cu schimbările politice produse în Principatele Române, predominând descrieri specifice intimității puterii. Alături de academicianul Andrei Oțetea, introducerea a mai fost semnată de Gheorghe Zane. Fostul universitar, eliberat din închisoare în 1954, evidențiasse între cele două războaie mondiale accentele critice ale lui Marx față de interesele ruse în Moldova și Țara Românească. Cercetările îndelungate asupra operei lui Nicolae Bălcescu l-au apropiat atât de lucrarea lui Regnault, cât și de referințele lui Marx la adresa românilor, îndeosebi cele din lucrarea *Capitalul*²⁵. Manuscrisele dovedeau însă destul de clar că pe Marx nu l-au interesat doar aspecte utile în construirea propriilor teze convergente cu elementul economic, ci și-a canalizat lecturile cu precădere asupra aspectului politic²⁶.

²³ Karl Marx-*Însemnări despre români (manuscrite inedite)*..., p. 10-11.

²⁴ *Ibidem*, p. 12-13.

²⁵ G. Zane, *Marx și Bălcescu*, Institutul de Arte Grafice și Editura Viața Românească S.A., Iași, 1927, p. 4-8.

²⁶ *Ibidem*, p. 20.

Paleta evenimentială pe care *Însemnările* o cuprind este una prea largă pentru a supune fiecare aspect în parte unei critici istoriografice. În mod clar, conținutul nu putea fi revendicat integral de așa-zisa perspectivă materialistă a lui Marx. Însă elemente precum extinderea influenței ruse asupra Țărilor Române figurau prin intermediul unor descrieri ce bulversau câmpul de cunoaștere a trecutului național. Această autoritate „tot atât de puternică pentru a face bine cât și pentru a face rău” beneficiază de o atenție cu totul deosebită în cuprinsul manuscriselor, ceea ce i-a îndemnat pe editori la cât mai multă discreție în formularea remarcilor²⁷. Descrierile profund negative ce fac referire la „jaful și ocuparea Basarabiei” și la complicitatea ruso-fanariotă îi atrag atenția lui Marx²⁸. Poziții similare pot fi sesizate inclusiv atunci când notează cursul răscoalei din 1821, *rusul și fanarioții* fiind receptați ca dușmani de Tudor Vladimirescu²⁹. Asemenea date nu puteau fi integrate în studiile istorice ale vremii, din moment ce contraziceau cu vehemență discursul istoric cultivat de sovietici după 1948. Ca atare, în volumul al treilea al Tratatului de *Istoria României*, factorul oprinant îi era atribuit regimului turco-fanariot³⁰.

Redeschiderea unor pagini de istorie universală încărcate de controverse a eclipsat marxismul istoriografic intens popularizat de ideologia oficială. În fond, nu mai era vorba despre pătrunderea formelor capitaliste în Țările Române, ci despre planurile de expansiune ale unor mari imperii în această zonă. Pe aceste fundamente, în introducerea volumului apare una dintre cele mai controversate afirmații, și anume că „Marx și Engels nu s-au ridicat numai împotriva suzeranității Porții, ci și împotriva pretențiilor Austriei și Rusiei de a dispune de soarta poporului român”³¹. Intervenția era însă justificată de conținutul manuscriselor. Notele de lectură făcute de Marx ridicau problema raptului Basarabiei produs în urma păcii de la București din mai 1812, susținând că „Poarta otomană n-a fost niciodată suverană asupra țărilor române”³².

O fațetă generată de *Însemnări* a constat în fabricarea unui Marx „prieten al românilor”. Istoricii autohtoni îl înfățișau ca un intelectual care a manifestat un interes special pentru mișcarea națională a românilor din Principate. Mai mult, o sprijinise prin intervențiile publicistice și ajunsese chiar să citească foile românești ale epocii. Răscoala lui Tudor Vladimirescu primise identitatea de „revoluție țărănească”, iar liderul acesteia titlatura de „patriot român”³³.

²⁷ Karl Marx-*Însemnări despre români (manuscrite inedite)*..., p. 105.

²⁸ *Ibidem*, p. 107.

²⁹ *Ibidem*, p. 111.

³⁰ *Istoria României*, volumul III, p. 692.

³¹ Karl Marx-*Însemnări despre români (manuscrite inedite)*..., p. 19-20.

³² *Ibidem*, p. 106.

³³ A. Oțetea, *Karl Marx et la lutte des roumains pour l'émancipation sociale et la libération nationale*, (extrait) „Revue roumaine d'histoire”, tome VII, 1968, no. 5, p. 725-727.

Problema capitulațiilor a fost notată de Marx pentru a susține drepturile poporului român în fața Porții Otomane, prin convenția cu Austria din 14 iunie 1854, care recunoștea pretențiile habsburgice de ocupare a Principatelor. Însă, în introducere este utilizat un fragment care scoate în evidență și actele rușilor de „încălcare flagrantă a drepturilor poporului român”, făcându-se referire indirectă la raptul Basarabiei din 1812. Totodată, considerăm că se numără printre cele mai subtile nuanțări ale editorilor în introducere, acolo unde prezența rusă este amintită lapidar în raport cu conținutul manuscriselor³⁴. Semnalele revenirii la componenta națională în istoriografia românească au semănat neliniște inclusiv în rândul liderilor politici și ideologici ai R.S.S.M. Asemenea reacții nu erau de mirare, atâta vreme cât existența „poporului moldovenesc” era negată³⁵. Esența politică a manuscriselor era, în realitate, viziunea propusă de Regnault, care încuraja principiul naționalităților în zona Europei de sud-est, în vederea stăvilirii imperialismului rus.

Dificultatea de a stabili dacă Marx a susținut cauza românească a fost una evidentă. Simpla aserțiune conform căreia autorul manuscriselor a accentuat tendințele anti-ruse referitoare la politica imperialistă din prima jumătate a secolului al XIX-lea nu ar fi putut indica poziția aprobatoare față de formarea unui stat național român³⁶. În aceeași măsură, o posibilă încercare de a transforma lucrarea lui Regnault într-un manifest anti-rus al epocii doar pentru a-l disculpa pe Karl Marx ar reprezenta un demers extrem de complex. Rămânem la ideea că lucrarea intelectualului francez a fost elaborată sub un puternic impuls al contextului internațional generat de Războiul Crimeii, ce puneă ofensiva țaristă ca problemă tot mai ardentă pentru puterile occidentale³⁷. Propaganda lui Regnault pentru formarea unei „Belgii orientale” din cele două Principate române este întărită și de analiza lui Nicolae Iorga făcută asupra francezului³⁸.

Mișcarea revoluționară din 1821 a reprezentat un câmp de analiză monopolizat de Andrei Oțetea începând cu „dezghețul” comunist. Istoricul era receptat din perspectiva istoriografiei externe drept cel care a contribuit considerabil la revizuirea imaginii privind rolul deținut de Tudor Vladimirescu în cadrul răscoalei³⁹. Tezele formulate în lucrarea din 1945 au fost întărite, potrivit autorului, de documente cu relevanță științifică descoperite ulterior în arhivele din Budapesta și Moscova⁴⁰.

³⁴ Karl Marx-*Însemnări despre români (manuscrite inedite)*..., p. 18–19.

³⁵ Elena Negru, *Confruntări istoriografice sovieto-române în anii 1960–1980*, „Arhivele Totalitarismului”, nr. 1–2/2015, p. 160.

³⁶ Octavian Silvestru, *From Romantic Nationalism to National Communism*..., p. 190.

³⁷ A. Petroaie, *L'activité philo-roumaine d'Élias Regnault*, (extrait des « Mélanges de l'École Roumaine en France », XI, 1933), Paris, Librairie J. Gamber, 1933, p. 27.

³⁸ Vezi N. Iorga, *Din relațiile franco-române. Un scriitor francez despre români și un scriitor român în Franța: Élias Regnault și Grigore Gănescu*, Librăriile Socec&Co., Cartea Românească, București, 1920.

³⁹ Radu R.N. Florescu, *The Struggle against Russia in the Roumanian Principalities 1821–1854*, Monachii, s.e., 1962, p. 18.

⁴⁰ Marian Hariuc, *The revolutionary movement of 1821 in Andrei Oțetea's historiographical conception*, în „The Romanian Journal of Modern History”, Vol. VIII, No. 1–2, June-December 2017, p. 57–76.

Totuși, volumul publicat în perioada ce a prefigurat instaurarea comunismului reprezintă o sursă ce fundamentează tezele privitoare la atitudinea anti-rusă manifestată de mișcarea națională românească începând cu prima jumătate a secolului al XIX-lea⁴¹.

Manuscrisele au fost utile pentru Oțetea, odată cu editarea acestora, întrucât puneau în lumină implicarea Rusiei în acțiunile Eteriei din cele două Principate. Atitudinile anti-ruse ale lui Tudor Vladimirescu erau evidente. Liderul oltean prefera să-i susțină pe turci, „decât să lase să renască domnia Fanarului și supremația rușilor”⁴². *Însemnările* cuprind însă pasaje despre care nu se putea pomeni în scrisul istoric oficial. Însă faptul că Rusia condamnase răscoala și îndemna la reprimare a reprezentat un reper de interes pentru Marx. În privința mișcării lui Tudor, reper al trecutului cu un profil identitar tot mai bine conturat pentru regimul comunist, amprenta manuscriselor asupra conținutului Tratatului de *Istoria României* dovedește o discreție sugestivă. Informațiile din manuscrise sunt valorificate cu scopul de a sublinia consecințele pozitive ale răscoalei. Astfel, numirea domnilor pământeni a avut un efect de bun augur în rândul țăranilor, însă acest curs înfloritor este întrerupt în 1828. În mod clar, Andrei Oțetea face referire la momentul în care Imperiul Rus își sporește considerabil autoritatea asupra Moldovei și Țării Românești, îndeosebi după tratatul de la Adrianopol⁴³.

În privința integrării manuscriselor în circuitul istoriografic, Oțetea și-a delimitat propriile studii tocmai pentru a valida o latură mai puțin cercetată. Era vorba despre o abordare „sub aspect social”, sugerată de noile surse descoperite în Arhiva Marx-Engels a Institutului Internațional de Istorie Socială din Amsterdam⁴⁴. Astfel, erau indicate „limitele” valorificării acestor surse în contextul realizării Tratatului de *Istoria României*. De asemenea, poate fi observată o relevanță din perspectivă economică. Oțetea citează arhiva descoperită la Amsterdam doar atunci când se referă la măsurile lui Tudor în direcția reformei fiscale⁴⁵.

O altă preocupare de vârf a ideologilor comuniști a constat în periodizarea istoriei naționale după rigori marxist-leniniste. Prin intermediul scrierilor lui Marx, Oțetea a contestat momentul trecerii de la *feudalism* la *capitalism*, susținând constant răscoala lui Tudor Vladimirescu ca moment revoluționar, în detrimentul evenimentelor din 1848. Valorificarea documentelor descoperite în Olanda a dat un nou impuls tezelor sale⁴⁶.

⁴¹ Peter F. Sugar, Ivo John Lederer (eds.), *Nationalism in Eastern Europe*, University of Washington Press, Seattle&London, 1994, p. 377.

⁴² Karl Marx-*Însemnări despre români (manuscrise inedite)*..., p. 112.

⁴³ *Istoria României*, volumul III, p. 903.

⁴⁴ *Ibidem*, p. 852.

⁴⁵ *Ibidem*, p. 891-892.

⁴⁶ A. Oțetea, *Les problèmes d'histoire marxiste roumaine*, în „Revue roumaine d'histoire”, tome IV, 1965, no. 3, p. 379.

Un nou volum dedicat lui Tudor Vladimirescu și „mișcării revoluționare” din 1821, semnat de Oțetea, venea cu câteva concluzii bazate pe conținutul manuscriselor. Nici de această dată implicarea rusă în Principate nu este menționată. În schimb, Oțetea nu ezită să reia în ultimele fraze păreri din *Însemnări* ale lui Marx, care susținuse că anii 1822-1828 au însemnat „cei mai buni ani pentru țărani”, urmând ca „invazia rusă” să-i transforme în „animale de muncă pentru a trage tunurile și carele de război”⁴⁷. Nu erau ocolite nici nedreptățile generate de Regulamentul organic, care i-a determinat pe ruși să-și trimită soldații pentru a demonstra „cu focuri de armă” utilitatea noii legi fundamentale⁴⁸. Totuși, relevant este că remarca identificată în manuscrise făcea parte dintr-un context menit să prezinte urmările pozitive ale revenirii domniilor pământene, proces întrerupt de planurile Rusiei de instituire a protectoratului în cele două Principate române⁴⁹.

Urmările evenimentelor produse în anii 1821 și 1822 au profilat extinderea dominației ruse, care a culminat cu „excese groaznice” la care au fost supuși țărani din Moldova și Țara Românească : „bărbați și femei au fost înhămați la care cu vizitii cazaci care nu-și cruțau nici băta, nici vârful lăncii lor. Peste 30 000 de români fură smulși de la munca câmpului pentru a servi ca animale de muncă”⁵⁰.

Consecințele Tratatului de la Adrianopol au așezat Principatele Române sub „ocupația militară a rușilor”. Marx însă și-a manifestat interesul deosebit pentru practicile țariste în elaborarea Regulamentului Organic pe baza căruia cele două state urmau să fie guvernate, insistând pe discrepanțele promovate direct de către autoritățile imperiale în adaptarea legilor la realitățile sociale. Astfel, menționează „puterile nelimitate ale lui Kiselev” în modelarea „prestinsei constituției”, precum și în anihilarea oricăror atitudini de revoltă manifestate de boierime⁵¹. Diferențele existente între pozițiile sale și versiunea oficială românească sunt clare. Spre exemplu, „unele modificări” ale proiectului de regulament introduse la Petersburg, amintite în volumul III al Tratatului de *Istoria României*⁵², sunt descrise în *Însemnări* prin termeni duri, fiecare articol fiind „mutilat, amendat, transformat în directă contradicție, de cele mai multe ori, cu legile fundamentale ale țării și cu tratatele”⁵³.

Manuscrisele întăresc ideea că elaborarea Regulamentului Organic a fost dominată de servilismul boierilor față de ruși, ceea ce a facilitat extinderea influenței celor din urmă⁵⁴. Răscoalele țărănești înnăbușite prin represiune de către ruși creionau un peisaj clar în ce privea intențiile imperiale asupra acestor spații:

⁴⁷ Karl Marx-*Însemnări despre români (manuscrise inedite)*..., p. 136.

⁴⁸ *Ibidem*, p. 140.

⁴⁹ Andrei Oțetea, *Tudor Vladimirescu și revoluția din 1821*, Editura Științifică, București, 1971, p. 511.

⁵⁰ Karl Marx-*Însemnări despre români (manuscrise inedite)*..., p. 117.

⁵¹ *Ibidem*, p. 118-119.

⁵² *Istoria României*, volumul III, p. 941.

⁵³ Karl Marx-*Însemnări despre români (manuscrise inedite)*..., p. 118.

⁵⁴ *Ibidem*, p. 115.

„în Moldova, nemulțumirea a luat un caracter de răscoală: reprimarea a fost mai cruntă; sângele a inundat brazdele de care era înlănțuit țăranul”⁵⁵. „Barbaria soldatului rus” extinsă asupra „Moldo-Valahiei” a marcat momentul de debut al prezenței țariste în calea mișcării de emancipare românești⁵⁶.

În compendiul intitulat *Istoria poporului român*, apărut în 1970 sub redacția lui Andrei Oțetea, rămâne doar rolul modernizator al Regulamentului Organic, în timp ce transformările produse de instituirea protectoratului rus rămân o fază înfloritoare pe plan economic în Principate⁵⁷. La fel și în *Istoria României*, apărută în 1970, semnată de Miron Constantinescu, Constantin Daicoviciu și Ștefan Pascu, Regulamentul Organic este descris în termeni pozitivi, dar care ignoră autoritatea țaristă. De altfel, întreaga perioadă ce a premers anului 1848 este descrisă în termenii progresului economic, „vocea” lui Marx fiind utilizată doar pentru a sublinia numărul mare de zile de clacă la care erau supuși țăranii⁵⁸. În fond, cum puteau fi contrazise ideile lui Marx, chiar dacă acestea contraveneau unor fragmente extrase din alte lucrări? Despre evenimentele din 1848 din Principate se afirmă că mișcarea a fost îndreptată împotriva protectoratului rus. Era „ideea politică fundamentală” a cercurilor revoluționare de la București⁵⁹. Mai mult, intervenția otomană s-a produs sub presiunile sistematice ale rușilor, care amenințau cu intervenția în Țara Românească, în cazul lipsei unei reacții dure a Istanbulului⁶⁰.

Concluzii

Volumul editat de Andrei Oțetea și Stanislav Schwann și-a păstrat identitatea politică și a avut repercusiuni mai curând neoficiale, ce le-am putea include în rândul confuziilor determinate de un melanj existent între raportarea la trecutul național și resuscitarea unor litigii teritoriale. *Însemnările* au „desecretizat” evenimente din trecutul românilor, în care prezența rusă a jucat un rol determinant. Prin conținutul controversat, așa cum a fost receptat în epocă, au deschis posibilitatea ca istorici trecuți în rândul naționaliștilor formați în anii interbelici să beneficieze de condiții mai favorabile în activitatea istoriografică. În mod clar, gestul a fost unul politic, însă pentru a i se conferi o fațetă științifică era necesară invocarea metodei materialismului istoric și trimiterea la imaginea unei Rusii anti-revoluționare. În ciuda pozițiilor luate de sovietici, care respingeau *Însemnările* ca dovadă a pozițiilor antagoniste ale lui Marx față de autocrația țaristă, conducerea politică și

⁵⁵ *Ibidem*, p. 140.

⁵⁶ *Ibidem*, p. 169.

⁵⁷ *Istoria poporului român*, sub redacția lui Andrei Oțetea, Editura Științifică, București, 1970, p. 221–241.

⁵⁸ *Istoria României. Compendiu*, Miron Constantinescu, Ștefan Pascu, Constantin Daicoviciu (coord.), Editura Didactică și Pedagogică, București, 1970, p. 287.

⁵⁹ Karl Marx, *Însemnări despre români (manuscrite inedite)*..., p. 130, 150.

⁶⁰ *Ibidem*, p. 154.

istoriografia oficială au văzut în manuscrise o formă de utilizare a mesajului anti-rus produs de Regnault și transmis prin intermediul lecturilor lui Marx. În fond, acestea erau „slăbiciunile” manuscriselor, și anume că reprezentau extrase ale unei alte lucrări, mai puțin poziții asumate integral de Marx. Contextul politic generat de disensiunile româno-sovietice l-a transformat pe autorul acestora într-un instrument înarmat cu mesaje referitoare la tendințe de independență politică, pretenții teritoriale și imagini ce indicau identitatea anti-revoluționară a prezenței ruse în trecutul românilor din prima jumătate a secolului al XIX-lea.

De reținut este că Andrei Oțetea a preferat să menționeze ca sursă în studiile sale formule de genul *Arhiva Marx-Engels*, în detrimentul volumului *Karl Marx. Însemnări despre Români (manuscrise inedite)*. În general, studiile și lucrările apărute în epocă semnaleză manuscrisele, ca sursă istorică, într-o formă mai curând lapidară, ceea ce le situează într-o sferă dominată de paradoxuri. În acest caz, am putea formula câteva explicații ce țin de o posibilă reținere manifestată de istorici în privința citării *Însemnărilor*, gest care ar fi necesitat o atenție sporită, luând în considerare conținutul controversat al acestora.

Finalmente, este dificil să așezăm volumul în peisajul istoriografiei oficiale din epocă, atât timp cât conținutul manuscriselor developează o istorie interzisă. În esență, însemnările lui Marx despre români nu dețin o valoare istoriografică în sine, care să revoluționeze interpretările existente, ci încorporează o simbolistică specifică epocii. În condițiile date de misiunea scrisului istoric din epocă, conotațiile politice și-au găsit un loc ideal în umbra discursului istoric încărcat de spectaculos. Asemenea surse despre trecut au funcționat ca instrumente de utilizare a trecutului, în scopul reflectării unor transformări politice ale prezentului. Ceea ce rămâne de interes este însă includerea aproape inevitabilă în demersuri ce se intersectau cu notele lăsate de Marx.

Momentul publicării s-a dorit a fi unul de vârf în istoriografie. În jurul manuscriselor s-a creat o emulație puternică, ce inducea imaginea unor descoperiri răsunătoare. Era o dovadă clară că finalitatea politică a demersului trebuia camuflată cu atenție. Conținutul nu era unul încărcat de „balast” ideologic. Simplul fapt că proiectul era inițiat pe plan intern a constituit o formă de disidență la adresa instanțelor ideologice de la Moscova.